

Hrvatska politika u XX. stoljeću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa (27.-29. 4. 2004.), Matica hrvatska, Biblioteka »XX. stoljeće« (glavna urednica: Jelena Hekman), urednik izdanja: Ljubomir Antić, Zagreb MMVI, 492 str.

Godine 2003. Matica je hrvatska pokrenula znanstveni projekt »XX. stoljeće« s organiziranjem tematskih skupova i istoimenom bibliotekom zbornikâ, u kojoj su ove godine već izašla dva opsežna sveska: drugoobjavljeni ima naslov *Hrvatski jezik* (simpozij iz g. 2005.) a prvi, o politici, ovdje prikazujemo. Nakon kratkog instruktivnog »Proslava« urednika slijedi 19 referata (s uvodnim sažetcima na hrvatskom i zaključnim na engleskom jeziku; tekstovi nisu identični), a knjigu zaključuje kazalo imena (koje, zacijelo omaškom, nije navedeno u »Sadržaju«).

Istaknuvši da je cilj ovoga, prvog znanstvenog skupa bio u tome »da se što temeljitijim prosudbama pojedinih isječaka daje utemeljena i vjerodostojna ocjena hrvatske politike u proteklom stoljeću«, urednik je svom proslavu, prvenstveno zbog koncepcije simpozija žalio, što svi sudionici skupa nisu dostavili izlaganja u pisanoj obliku, jer »izostanak pojedinog referata«, smatra Lj. Antić s pravom, *bitno* narušava »uvid u cjelinu problema«. Kako u knjizi nije tiskan program skupa nego je popis sudionika naveden u proslavu, čitatelj ne zna kako su svoja priopćenja bili naslovljeni D. Bilandžić i D. Roksančić; može to predpostavljati s obzirom na njihove dosadašnje znanstvene interese, ali i prvi pogled u sadržaj knjige pokazuje da neke važne teme nedostaju: na primjer i ona o djelatnosti »Partije« (KPJ/SKJ; KPH/SKH)¹, te ona o povijesti srpskog naroda u Hrvatskoj. Izostanak i tih tematskih cjelina doista *bitno* utječe na cjelovit uvid. Šteta.

Autori su svoje radove, uz sve razlike u motrištima i tematskim akcentima, koncipirali sintetički, a redosljed objava strukturiran je kronološki. Pregledi »po stoljećima« su uobičajeni (iako se pukom kalendarskom »smjenom stoljeća« kao takvom — ništa doista nije »smijenilo«), to je općeprihvaćena konvencija i prešutni dogovor

o, ipak, dopuštenom »sjeckanju« povijesnoga slijeda, a takva je praksa — jednim dijelom — i rezultat zahtjeva čitatelja. Uostalom, mudro je recepcijske razloge usklađivati s unutarnjom logikom pojedine znanstvene discipline, jer ovdje nije riječ o časopisu koji (uglavnom, ipak) služi komunikaciji unutar struke, a namjena je ovoga izdanja drugačija. Zapravo, »sjeckanja« u njoj i nema, jer je uspješno prevladano uvodnim tekstom *Nikše Stančića* koji je logično povezao XIX. i XX. stoljeće tako, što je zahvatio »liniju« procesa »hrvatske nacionalne integracije«, usredotočivši se, kako i u dijelu naslova stoji, na njene »Ritmove, ideologije, politiku«. Slijedi prilog *Ljubomira Antića* koji fokusira *jednu* od bitnih protega nacionalno-integracijske problematike: »Nacionalna ideologija jugoslovenstva kod Hrvata u 20. stoljeću«. Treći bi se po ovako izabranu redosljedu bio izvrsno uklopio tekst o nacionalnim ideologijama u Hrvata koje su jugoslovenstvo odbacivale, ali te teme na simpoziju očito nije bilo.² Tako nakon spomenutog Antićeva prikaza slijedi »Hrvatska politika u Prvome svjetskom ratu« iz pera *Hrvoja Matkovića* i »Katolička crkva u hrvatskoj politici u 20. stoljeću« *Jure Krište*. U dva rada potom riječ je o seljaštvu: »Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941.« *Suzane Leček* i »Stjepan Radić u hrvatskoj politici 20. stoljeća« *Branke Boban*. Metodološki drugačije nego većina tekstova u zborniku koncipiran je rad *Stjepana Matkovića*, »Elementi moderniteta u programima i programatskim spisima hrvatskih političkih stranaka od početka 20. stoljeća do početka prvoga svjetskoga rata«. I za razumijevanje aktualnih društvenih odnosa i »muka po tranziciji« bio bi važan sljedeći tekst, »Hrvatska iskustva s parlamentarizmom u 20. stoljeću« *Marijana Maticke*, iako je sigurno točnije govoriti o ne-iskustvima. Razdoblju kraljevske, prve zajedničke države, posvećen je izričito samo jedan tekst ali s važnom dilemom, istaknutom već u naslovu (*Mira Kolar*: »Hrvatska u prvoj Jugoslaviji — bitne značajke položaja te je li na djelu bila kriza vlasti ili države«). Međunarodni kontekst u međuratnom razdoblju prikazan je u odnosu na najčešći »objekt trgovanja« hrvatskim teritorijima: »Talijansko i srpsko posezanje na Dalmaciju između dva svjetska rata« iz pera *Stjepana Obada*. Historiografiji je u cijeloj knjizi posvećen samo jedan tekst, ali na pravoj

temi: »Hrvatska historiografija o drugom svjetskom ratu: metodologija i prijepori« *Nade Kisić Kolanović*, no o bitnom aspektu same te »prave teme« (npr. Drugi svjetski rat u Hrvatskoj) nije se, očito, na simpoziju referiralo. Slijede dva teksta koja — iako to na prvi pogled tako ne izgleda — treba čitati gotovo »usporedno«: »Osnovne značajke hrvatskog antifašizma« *Ive Goldsteina* i »Stoljeće diktatura« u Hrvatskoj« *Tihomira Cipeka*. Do kraja osamdesetih godina hrvatska se historiografija zapravo i nije mogla ozbiljno baviti temom o kojoj je sada prvi cjeloviti uvid dao *Mario Jareb* (»Hrvatska politička emigracija 1928-1990.«), a istim se problemom pozabavio i *Berislav Jandrić* (»Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava. Djelovanje hrvatske političke emigracije«). Bilo bi prikladnije da je prilog *Tvrtka Jakovine* (»Hrvatski izlaz u svijet. Hrvatska/Jugoslavija u svjetskoj politici 1945-1991.« tiskan nakon oba priloga o emigraciji a ne između njih, a još bi bolje bilo da je nakon temata o emigraciji slijedio i tekst *Zdenka Radelića* (»Hrvatska: komunisti i oporba nakon rata 1945.«).

Zlatko MATIJEVIĆ,
U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti u Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 359 str.

Najnovija knjiga dr. Zlatka Matijevića sastavljena je od niza minucioznih rasprava koje istražuju stranačko-političku povijest hrvatskog naroda u prvim trima desetljećima 20. stoljeća. U središtu su njegove pozornosti političko djelovanje organiziranih hrvatskih katolika, koji su pokušali odgovoriti na izazove novih društvenih kretanja, nerazmršenoga nacionalnog pitanja i državopravnih promjena. Iz simboličkog naziva knjige razabire se težnja za objašnjavanjem njihova političkog ponašanja pod dvama monarhističkim upravama koje su obilježile prvu polovicu prošlog stoljeća. Riječ je o metodološki oprečnom pristupu, jer on dopušta uvid u kon-

Dva zaključna teksta su svojim temama — bar za starije naraštaje — jučerašnjica (*Ivica Šute*: »1971. kao uvod u 1991.« te *Ivo Perić*: »Hrvatska uoči i nakon osamostaljenja«).

Nakon ovog doista kratkog »pregleda sadržaja«, bilo bi iznimno važno da se struka posveti kritičkoj analizi slike koju smo ovim izdanjem dobili. Kao prva, ova knjiga to samim time zahtijeva, pozivajući na dijalog.

• Srećko LIPOVČAN

¹ Prikaz politike Komunističke partije u cjelini ne može nadoknaditi objavljena studija o samo jednom, iako prevažnom segmentu (Petar Strčić, »Hrvatsko nacionalno pitanje u KPH/SKH i hrvatskih komunistâ«)

² Teško je, doduše, zamisliti da takvu tematsku cjelinu voditelj skupa uopće nisu predviđali, ali je isto tako poznato da baš na tom području u hrvatskoj historiografiji postoje deficit. *Jednu* sastavnicu pravaštva (na temelju novih izvora i podataka i s uočljivim odmakom od ranijih interpretacija) prikazao je Stjepan Matković u svojoj knjizi *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb 2001., a za okvir »XX. stoljeća« mogao je biti relevantan samo tekst koji od 1895. prati i »Domovinaše«, pa potom i cijelu pravašku scenu slijedi do kraja 1928. ili bar do 1918. godine.

tinuirano djelovanje pojedinaca i političkih skupina koji svoja ishodišta imaju u jednom državnom sustavu, a zatim svoje ideje o zamišljenoj zajednici pokušavaju ostvariti u novom državnom okruženju. Jedno je od dosadašnjih posebnosti hrvatske historiografije bilo da su se predmeti istraživanja ograničavali gotovo isključivo uz jedan državni ambijent, čime su istraživački rezultati bili znatno osiromašeni, jer se nije moglo vidjeti kako se doista reagiralo na velike promjene, je li se održavala tradicionalna nit u nastupima već afirmiranih osoba i na koji način se mijenjao javni diskurs. Stoga Matijevićevo šire obuhvaćanje vremena i prostora donosi vrlo korisne rezultate i niz podataka koji odbacuju sentimentalnu stranu povijesti. U ovoj knjizi to je slučaj s »jugoslavenskim klerikalizmom«, i u manjoj mjeri s radićevskim narcizmom u politici, o kojima nismo do sada mogli dovoljno čitati u stručnoj literaturi.

Knjiga je podijeljena u tri poglavlja: »Pod crnim orlom Habsburgovaca« (str. 13-99), »Pod belim orlom« Karadžorđevića« (str. 99-215) i »Ot-

pali ili odbačeni anđeli» (str. 215-283). Dio članka koji su objavljeni u knjizi već su tiskani u znanstvenim časopisima, izuzevši tri teksta: »Hrvatska pučka stranka i Stjepan Radić u političkom životu Kraljevine SHS«, »Stranačko-politički život bosansko-hercegovačkih Hrvata u Kraljevini SHS (1919.-1929.)« i »Uloga Hrvatskoga kulturnog društva 'Napredak' u obilježavanju tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva (1925. godine)«. Sva tri naslova skladno se nadopunjuju s autorovom namjerom da produbi historiografska gledišta o nedovoljno istraženim pojavama ili temama koje su do sada bile obrađivane uglavnom na marginalni, a ponekad i na crno-bijeli način.

Prvo poglavlje opširno obrađuje važnije segmente hrvatske crkveno-nacionalne i političke povijesti u posljednjim godinama postojanja Austro-Ugarske Monarhije, višenacionalne države s epitetom »nestabilne velesile«, u kojoj je živio skoro čitav hrvatski narod. Većina hrvatskih političara izražavala je gledište da Hrvati imaju nezadovoljavajući status izazvan ustavnim rješenjem po kojemu nisu imali svoju državnu jedinicu za razliku od austrijskih Nijemaca i Mađara. Uz to su išla i usporena gospodarska kretanja koja nisu mogla zadovoljiti suvremene potrebe, a i na tom je području prevladavalo mišljenje da je glavni krivac nepovoljnog stanja izostanak financijske neovisnosti i periferni položaj upravno nepovezanih hrvatskih zemalja. Stoga je hrvatsko suočavanje s modernitetom bilo ispunjeno frustracijama koje su bile posljedica nezadovoljavanja političkih i gospodarskih zahtjeva. U sklopu pozne i krizama ispunjene Dvojne Monarhije, ustrojen je Hrvatski katolički pokret (HKP), kojega autor kritički i sustavno objašnjava u kontekstu njegovih političkih ciljeva. Uvodne rasprave ističu inozemne utjecaje na njegovo osnivanje, rasčišćavaju pitanje godine postanka HKP-a i ukazuju na sve modele njegova djelovanja. Tako Matijević opisuje srednjoeuropska izvorišta katoličkih pokreta, misleći prije svega na njemačke zemlje, gdje su katolici osnovali svoju stranku Zentrum i slovenske zemlje u kojima je kršćansko-socijalna ideja pustila duboke korijene. Nadalje, argumentirano zaključuje da HKP nastaje 1903. kada je krčki biskup Mahnić pokrenuo časopis »Hrvatska Straža«, a ne 1900. kada je u Zagrebu održan Prvi hrvatski katolički

sastanak, te temeljito analizira brojne institucije koje su obilježile razvoj pokreta u njegovom formativnom razdoblju do početka Prvoga svjetskog rata. Upravo su udruge poput Pijeva društva, Hrvatskog katoličkog akademskog društva »Domagoj«, zborovi duhovne mladeži i druge te spremnost na pokretanje javnih medija (»Jutro«, »Riječke novine«) svjedočili o ozbiljnosti organizacijskih napora i težnji da se pokret ne ograniči na zatvorene skupine intelektualaca, nego da se širi u različite društvene slojeve, napose među mladež koja je kroz katolički odgoj trebala postati nositelj aktivnog provođenja ideja HKP-a. Autor zaključuje da je politički smjer toga pokreta u početku tražio rješenje u sklopu Habsburške Monarhije, ali je ubrzo krenuo putem njezina rušenja te stvaranja zajednice ujedinjenih južnoslavenskih naroda radi ostvarenja ćirilometodske ideje, odnosno provođenja unije između Katoličke i pravoslavnih crkava na Balkanu. Slika o preobrazbi političkih ciljeva nije obojena samo zamašnom i otprije poznatom idejom o uspostavi crkvenog jedinstva između Katoličke crkve i pravoslavlja na Balkanu. Matijević pokazuje da su tijekom Prvoga svjetskog rata prevladala mišljenja da se rješenje hrvatskoga nacionalno-državnog pitanja vezivalo uz očekivane posljedice svjetskog rata, tj. od presudnog je značaja bilo tko će iz njega izaći kao pobjednik. Pripadnici HKP-a su točno predvidjeli tko će biti pobjednik, a tko poraženi i time postaje razumljivo njihovo prestrojavanje. Na taj su način pokazali svoju pragmatičnost i hitrost u prilagodavanju novim okolnostima. Međutim, Matijevićeva knjiga pokazuje da je zamisao o vrijednostima jugoslovenstva kao profilaktičkoj formuli bila naivna i da nisu prepoznate sve neizvjesnosti i opasnosti po položaj Hrvata, koje je ona donosila. O tome govori nesposobnost člника HKP-a da prozru u bit srbijanskog imperijalizma koji je težio širenju Kraljevine Srbije i gospodarenju nad velikim dijelom hrvatskih zemalja. O tome govori i izjava seniora Janka Šimraka, budućega križevačkog biskupa, na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS da se »politikom 'narodnog jedinstva' treba 'kroz dvije, tri generacije' doći do 'jedinstvenog naroda'« (str. 43). Zato je Matijević lucidno dokazao da »ako je tada u Hrvatskoj bilo klerikalizma, onda je on mogao biti

samo u funkciji stvaranja jugoslavenske države, dakle — jugoslavenski klerikalizam» (str. 40).

Autor je u dvije rasprave potanko istaknuo i uloge dviju osoba koje su nudile suprotne ideje od onih kojima su se zanosili pripadnici HKP-a. Riječ je o vrhbosanskom nadbiskupu dr. Josipu Stadleru i dr. Ivi Pilaru, istaknutom hrvatskom intelektualcu i jednom od prvih teoretičara hrvatskoga modernizma, čija je studija »Južnoslavensko pitanje« (Beč, 1918.) ostavila duboki trag u promišljanjima o uređenju zategnutih odnosa na prostoru jugoistočne Europe, a posebice onih između Hrvata i Srba. Matijević je u tom dijelu knjige iznio vrlo iscrpan historiografski pregled o tome kako su povjesničari i publicisti pisali o Stadleru. Što mu je poslužilo da ukaže kako je dugo vremena službena ideologija utjecala na sudove o prošlosti. Naročito je temeljito analizirao biskupovu izjavu iz studenoga 1917., koja je skrenula pozornost na opasnosti od stvaranja zajedničke države južnoslavenskih naroda i predlagala čvršće povezivanje bosansko-hercegovačkih i banovinskih Hrvata. U tom je kontekstu jasno istaknuta biskupova kritika »Svibanjske deklaracije«, jer nas je autor preko nje uveo u promišljanja vodećih hrvatskih političara. Dio knjige posvećen političkom djelovanju dr. Pilara nastavlja se na prikazivanje problema prilagodavanja hrvatskih političara izazovima rješavanja situacije na jugoistoku Europe. Zabrinut zbog mogućnosti ratnog ishoda. Pilar je, podržan autoritetom nadbiskupa Stadlera, postavio sebi za cilj rekonstrukciju Monarhije te održanje jedinstvenoga srednjoeuropskog prostora pod upravom »crnoga orla« kao najboljeg rješenja za tadašnji svekoliki razvoj hrvatskog naroda. Politički krug oko Pilara tražio je, kao nužnu pretpostavku »prohabsburškog« smjera, reformu Monarhije, jer je u njoj bio hrvatski narod zastavljen na mnogim područjima. Izlaz je bio pronađen u »hrvatskom rješenju jugoslavenskog pitanja« (str. 89). U stvarnosti, to je značilo priznavanje zamršenosti nacionalnog pitanja na jugoistoku Monarhije, a prijedlog državnom vrhu Austro-Ugarske bio je da se upravno spoje sve hrvatske zemlje, uključujući Bosnu i Hercegovinu, jer su hrvatski političari imali najviše razloga podržavati centripetalno rješenje, odnosno lojalnost vladajućoj dinastiji, iz već navedene činjenice da su svi teritoriji na kojima su živjeli Hrvati

bili unutar postojeće državne zajednice. Glavnu kočnicu promjenama Pilar je vidio u politici austrijskih i ugarskih vlasti koje su ustrajavale na nagodbenom ustrojstvu države i odgađali neizbježne promjene. Druga važna odrednica njegove politike bila je kritička ocjena srpske politike. Polazeći od ratnog okruženja Pilar je uočavao suzdržanost prečanskih Srba koji su očekivali pobjedu Antante u ratu i »ostvarenje velikosrpskog carstva« pod vodstvom »belog orla«. Ništa manje zloslutan bio je i u pogledu ostvarenja ideje jugoslovenstva izvan habsburškog sklopa, držeći da ona uklanja s političke pozornice ideju hrvatskoga državnog prava. Dio studije posvećen Pilarovoj aktivnosti popraćen je i opisom komunikacija s carem i kraljem Karlom I. (IV.), general-pukovnikom Stjepanom Sarkotićem, utjecajnim mađarskim političarem Istvánom Tiszom, ministrom financija Alexandrom Spitzmüllerom i drugima, koja pokazuje napore koji su ulagani u pridobivanje stupova Monarhije za nova rješenja. Iz Pilarovih poteza vidljivo je da je bio potpuno svjestan koliko su visoko postavljene prepreke za ostvarenje hrvatskih interesa. O tome svjedoči jedno njegovo predavanje, održano u Beču neposredno prije sloma Monarhije, kada je izjavio: »Monarhija može ispuniti svoju životnu zadaću samo onda, ako za sve te ostatke država i naroda, koji još imaju životnu snagu, i nadalje ostane sigurno utočište. Nažalost, zastarjela Monarhija je propustila ispuniti tu zadaću i stoga mora, u svom današnjem obliku, doživjeti slom« (str. 93). Slom Monarhije označio je kraj promonarhijskih političkih ideja Pilara i njegovog kruga istomišljenika.

Nedugo nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije suočili su se Hrvati s novim izazovima koji su uvelike utjecali na njihov razvoj u cijelom 20. stoljeću. U poglavlju »Pod 'belim orlom' Karadorđevića« autor u četiri rasprave govori o stranačko-političkim temama vezanima uz Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu. Prva rasprava istražuje »Odredbu o uskraćivanju prava glasa« koja je bila usmjerena protiv znatnog dijela pripadnika njemačke i mađarske manjine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Time se stvorila pravna podloga za ukidanje građanskih prava onih stanovnika koji, prema riječima demokrata Ivana Palečeka, »po plemenu i jeziku ne pripadaju našoj rasi« (str. 105). Sljedeće dvije studije rasvjet-

ljavaju odnos Hrvatske pučke stranke i Stjepana Radića te politička kretanja među Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Taj dio knjige je iznimno koristan za povjesničare, jer se jednim dijelom fokusira na stavove onodobnih političara protiv djelovanja Stjepana Radića. Tu se najviše raspravlja o Radićevoj praksi odstupanja od prvotnih političkih zahtjeva i osobito o Radićevu odnosu prema kršćanstvu. U posljednjoj raspravi ovoga dijela knjige opisan je tijek obilježavanja tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva (1924./25.). Proslava tog jubileja bila je važan događaj kojega su, kako autor ističe, bezobzirno iskorištavali tadašnji politički čimbenici za afirmaciju svojih trenutnih političkih ciljeva. Da je unatoč tome ipak imala veliko kulturno i nacionalno značenje, bila je zasluga Hrvatskog kulturnog društva »Napredak« i njegovih agilnih članova.

Treće poglavlje govori o reformnom pokretu dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919.-1924.), koji je doveo do stvaranja Hrvatske starokatoličke crkve. Ta je vjerska zajednica prešla put od konspirativnih razgovora nezadovoljnih pojedinaca unutar rimokatoličkog klera, preko nekoliko odvojenih i nekoordinira-

nih reformatorskih struja, do prihvaćanja starokatolicizma kao jedine mogućnosti legaliziranja reformskih traženja nezadovoljnog klera. Iako se radilo o pokretu unutar Katoličke crkve, tadašnji vladajući čimbenici nastojali su iskoristiti nezadovoljno svećenstvo za svoje političke interese. Ministarstvo vjera Kraljevine SHS zakonski je krajem 1923. priznalo novu vjersku zajednicu, a njezin prvi biskup postao je Marko Kalogjera. Studija o hrvatskom starokatolicizmu obogaćena je s deset dokumenata koji čine njezin integralni dio.

Matijevićeva knjiga uspješno je odgovorila na brojna pitanja o crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća. U njoj su na jasan način predočeni problemi kojima su se bavili pojedini elitni krugovi iz redova hrvatske politike tijekom prijelomnih događaja hrvatske povijesti. Istraživački rezultati upotpunjuju praznine u nišama historiografije, osobito kad je riječ o proučavanju povijesti angažiranih katolika u politici i onih respektabilnih pojedinaca koji su svojim nastupima obilježili jedno od turbulentnijih vremena ovih uzburkanih prostora.

• *Stjepan MATKOVIĆ*

KRONIKA